

Teppo Eskelinen

Kehityksen käsite muutoksessa¹

Tässä artikkelissa käsittelen yhteiskunnallisen kehityksen käsitteen syntyä ja muutosta eurooppalaisen ajattelun historiassa. Kehityksen käsite liittyy siihen, miten ymmärrämme aikaa, yhteiskunnallista muutosta ja historian kulkua. Lisäksi se liittyy toisten kansojen kohtaamiseen. Yhteiskunnallinen kehitys käsitteenä esiintyy useimmiten ensimmäisen ja kolmannen maailman suhteista puhuttaessa - yleensä siihen törmätään esimerkiksi kehitysavun yhteydessä. Yhteiskunnallisen kehityksen idea onkin keskeinen väline paitsi historian jäsentämisessä, myös oman historiantajumme projisoimisessa vieraisiin kulttuureihin. Joskus se on myös kulttuurisen hallinnan muoto, kun toisissa kulttuureissa historiaa ja yhteiskuntaa jäsennetään eri tavalla. Kehityksen ideaan kuuluu universalismi: saman kehityksen oletetaan tapahtuvan kaikkialla maailmassa.

Selvitän tässä artikkelissa, miten kehityksen idea syntyi, miten se houkuttelee ajattelemaan yhteiskuntien historiallista muutosta, ja miten käsite on merkityksiltään muuttunut. Pyrin osoittamaan, että kehityksestä on tullut nykykeskustelussa eräänlainen pseudokäsite: kaikki käsitteen merkittävimmät konnotaatiot ovat kadonneet, mutta usko niihin on ikään kuin olemassa.

Edistysusko, aika ja "ihmiskunnan kehitys"

Eurooppalaiseen uudella ajalla muovautuneeseen ajatteluun on syvästi juurtunut usko historialliseen edistykseen.² Edistyksen ajatukseen kuuluu kaksi olennaista elementtiä. Nämä ovat usko siihen, että aika on lineaarisesti eteenpäin kulkevaa, sekä siihen, että ajan kulun myötä todellisuus muuttuu jollakin tavoin jatkuvasti paremmaksi.

Siitä, milloin edistyksen ajatus on syntynyt, ollaan erimielisiä. Ainakin antiikin Kreikan ajattelijat uskoivat selvästi ajan jäsentyvän sykleiksi ja entiseen paluuksi. Edistyksen ajatusta olisi ollut vaikeaa

sijoittaa kehämäiseen aikakäsitykseen. Eri olentojen toki ajateltiin muuttuvan ja kehittyvän luonnolleen ominaisella tavalla, mutta tämä ei koskenut laajempaa historian kulkua. Myös useimpien ei-eurooppalaisten kulttuurien vallitseva tapa jäsentää aikaa on perustunut sykliseen aikakäsitykseen.

Sen sijaan jossakin muodossa edistyksen ajatus oli idullaan varhaisessa kristillisessä ajattelussa. Tällöin edistyksen ajateltiin olevan metafysisistä edistystä, jonka subjektina on koko ihmiskunta. Esimerkiksi kirkkoisä Augustinus uskoi ihmiskunnan historian etenevän vaihe vaiheelta kohti Jumalan valtakuntaa ja viimeistä tuomiota. Augustinukselle yksittäisillä historiallisilla tapahtumilla oli merkittävä rooli, mutta ne olivat toissijaisia suhteessa ihmiskunnan historiaan, joka oli eräänlaista historiallista metafysiikkaa. Eri tapahtumilla oli sijansa Jumalan suunnittelemassa historiankirjoituksessa, tai ainakaan ne eivät voineet muuttaa historian "suurta kertomusta", korkeamman voiman säätelemää tapahtumien kulkua.

Koska historian kulussa oli kyse Jumalan suunnitelmasta, historia näyttäytyi ihmisille väistämättä deterministisenä. Toisin sanoen, ihmisille historia oli valmiiksi kirjoitettu, eivätkä ihmisten toimet voineet vaikuttaa historian "suuntaan". On tietysti epäselvää, mitä tällaisissa teologisissa teorioissa pidetään ihmisten toiminnan mahdollisena alana (historia) ja mitä ihmisten ulottumattomissa olevana (Jumalan suunnitelma). Joka tapauksessa Augustinus oli ensimmäinen, joka eksplisiittisesti hylkäsi antiikin syklisen aikakäsityksen. Aika ei ollut palaamista - oltiin matkalla eteenpäin. "Ihmiskunnan yleinen kokemus ... on verrattavissa yksittäisen ihmisen kokemukseen. Kyseessä on oppimisprosessi ... kuin ihmiselämän peräkkäisten vaiheiden jatkumossa"³ Ei kuitenkaan ollut selvää, että hänen mukaansa historia kulkisi eteenpäin kohti jatkuvasti parempaa. Se ainoastaan kulki korkeamman suunnitelman mukaan, arvoarvostelmia paeten.

Todellinen edistysusko onkin vasta uuden ajan tuote. Jos keskiajalla ajan ja historian käsityksissä erilaiset syntymän ja tuhoutumisen syklit kilpailivat lineaarisen ja dynaamisen aikakäsityksen kanssa, uudella ajalla lineaarinen aikakäsitys tuli vallitsevaksi. Ihmiskunnan historia oli matkalla kovaa vauhtia "eteenpäin". Tämä eteenpäin meneminen sisälsi myös arvoarvostelman paremmasta

tulevaisuudesta. Erityisesti usko tieteeseen, teknologiaan ja rationaaliseen valistukseen loivat ajan henkeen kovan uskon jatkuvasti paremmasta huomisesta.

Siinä missä Augustinus ei liittänyt historian kulkuun erityisiä positiivisia tai negatiivisia arvoarvostelmia, uudella ajalla historiakäsitykseen alkoi sisältyä entistä enemmän optimistista latausta. Gottfried Wilhelm von Leibniz, yksi 1700-luvun merkittävimpiä filosofeja, kirjoitti: "joskus näyttää jopa siltä, että epäjärjestys ajaisi historiaa niin sanotusti taaksepäin. Mutta tämä on vain näennäistä... Kaikessa on järjestyksensä, ja meidän tulee olla tietoisia siitä miten asiat edistyvät ja edistyvät"⁴.

Myös tuon ajan ranskalaiset ensyklopedistit korostivat, että vain taikausko ja sota voivat estää historian kehitystä. Vallalla oli siis luja usko väistämättömään kehitykseen, jota tietyt ihmisten toimet saattavat hidastaa, muuttamatta kuitenkaan sen kulkua sinänsä. Tämä ei tuntunut olevan aikansa ajattelijoille erityinen paradoksi tai ongelma. Pikemmin se oli hyvä selitys sille, minkä vuoksi keskiajalla aika oli ikäänkuin pysähtynyt paikoilleen. Ajan pysähtyminen ei ollut vain metafora. Historian kulku jäsenyi tieteellis-kulttuuriseksi edistykseksi, ja edistyksen ollessa paikoillaan ajankin katsottiin tietyllä tapaa pysähtyvän.

On kuitenkin eri asia havaita optimismia tai ihmisten olojen parantumista yhtenä aikakautena, kuin luoda historianfilosofinen teoria siitä, että historia kulkee jatkuvasti ja *väistämättä* kohti parempaa todellisuutta. Valistuksen ajalle tyypillisiä olivat juuri jälkimmäisen kaltaiset ylihistorialliset ajatukset. Sellaiset tunnetut filosofit kuten Immanuel Kant ja G.W.F Hegel selittivät historian kulun "järjen", tai "historian hengen" täydellistymisenä. Ihmiset olivat vain tämän hengen - joka ainakin Hegelille vaikutti olevan nimi Jumalalle - suunnitelman välikappaleita.

Hegel selitti myös sodat ja konfliktit sillä, että historian henki kehittyy konfliktien kautta - henki käyttää ihmisiä välineinään. Niinpä yksittäiset ihmiset voivat kärsiä suurestikin, ja tapahtuma voidaan kuitenkin tulkita edistykseksi ihmisten kokemukset ylittävän historian perspektiivistä.⁵ Vaikka tämä erikoinen ajatustapa liitetäänkin yleensä nimen omaan Hegeliin, hän ei ollut

ajatustapansa kanssa yksin. Pikemmin näyttää siltä että Hegel puki sanoiksi ajatuksen, joka oli osa hyvin monen hänen aikalaisensa ajattelua. Juuri yllämainitun, historianfilosofiastaan vähemmän tunnetun ja kovana rationalistina pidetyn Kantin ajattelussa on analysoitu samaa piirrettä. Kant nojasi samanlaiseen historian edistymisen käsitteeseen, jossa empiirisen maailman kokemukset eivät olleet ensisijaisia. Kantin historianfilosofiaa voikin lukea pyrkimyksenä ylittää kuilu edistyksen teorian ja empiirisen maailman välillä.⁶ Ongelma jäsenyi siten, että edistys oli metafyyminen lähtökohta ja teorian tehtävä oli suhteuttaa empiirinen maailma siihen.

Tällaiset selitysmallit olivat tietysti "tarpeellisia" edistysuskon näkökulmasta, kun oli selvää että maailmassa esimerkiksi välillä käytiin sotia, välillä kärsittiin nälkää ja niin edespäin. Historiasta on vaikea osoittaa sellaista lineaarista ja yksiselitteistä muutosta ihmisten olojen parantumisessa tai onnellisuuden kasvussa, mikä oikeuttaisi teesin jatkuvasta edistyksestä. Niinpä historianfilosofiset teorit joutuivat pakostakin keskittymään metafyympään teoriaan. Historianfilosofian keskeiseksi ongelmaksi muodostui metafyyminen teorian ja empiirisen maailman välisten erojen selittäminen.

Toiset kansat ja kehitys

Samaan aikaan eurooppalaisessa ajattelussa alkoi kuitenkin esiintyä myös tendenssiä etsiä konkreettisempia "todistuksia" edistyksestä. Metafyyminen edistysusko alkoikin vähitellen saada yhteiskunnallisempia muotoja. Edistyksen täytyi näkyä jossain konkreettisesti ja mitattavasti.

Lisäksi eurooppalaiset alkoivat saada pysyvämpiä kontakteja muiden maanosien ihmisiin ja näin syntyi myös tarve selittää eri maanosien ihmisten erilaisia käyttäytymismalleja. Aikansa etnosentrismille tyypillisesti toiset kansat nähtiin primitiivisinä ja barbaarisina, ja ennen kaikkea pakanoina. Kulttuurien välillä havaittavia eroja haluttiin selittää poikkeamina eurooppalaisesta normista. Tällöin olennaiseksi tuli myös, mikä ajateltiin edistyksen subjektiksi. Kun kansojen välillä tahdottiin nähdä huomattavia eroja, oli vaikeaa ajatella, että ihmiskunta oli yhteisellä matkalla yhä

suurempaan edistykseen.

Niinpä edistyksen subjektin ei voitu ajatella olevan koko ihmiskunta, vaan pikemmin kansakunta, sivilisaatio tai valtio. Useat teoreetikot selittivät kaikkien kansojen kulkevan eri vaiheiden kautta "luonnontilasta" sivistyneempään tilaan, ja näin voitiin selittää jälkijättöisyyttä, jota eurooppalaiset mielellään esimerkiksi Amerikan intiaaneissa näkivät. Uudella ajalla, jopa vielä 1800-luvullakin, spekuloiitiinkin yleisesti ihmiskunnan luonnontilalla. Ajatuksen mukaan kaikilla ihmisillä oli yhteinen alkutila ja reitti siitä pois, ja toiset kansat olivat edenneet - edistyneet - kauemmaksi.

Eurooppalaiset alkoivat nähdä toisissa kansoissa oman historiansa. Kansojen välillä havaittavat erot saivat siis selityksen siitä, että toiset olivat *jäljessä*. Ja vastaavasti saman ajatusmallin kääntöpuolena toisten kansojen tulevaisuuden ajateltiin näyttävän samalta kuin Euroopan nykyisyys. Ihmisillä ajateltiin olevan yhteinen luonto, joten kansojen erojen täytyi löytyä kulttuurista. Ja koska kulttuurit etenivät lineaarisesta kehityspolkua kaikkialla, toisten kansojen täytyi olla eurooppalaisia jäljessä.

Yhteiskuntatieteiden syntyä 1700- ja 1800-luvuilla leimasivatkin erilaiset evolutionistiset mallit. Esimerkiksi liberalismiin ja sosialismiin klassiset teoreetikot Adam Smith ja Karl Marx jakoivat käsityksen evolutiivisesta kehityksestä. Marx uskoi, että historiaa ohjasivat väistämättömät lainalaisuudet, "historian rautaiset lait". Marxin mukaan jokainen yhteiskuntamuoto sisälsi sisäisissä ristiriidoissaan seuraavan yhteiskuntamuodon "siemenen", ja tämä yhteiskuntamuotojen kehitys ja järjestys oli kaikissa yhteiskunnissa samanlainen. Marxin historianfilosofinen näkemys tiivistyy Pääoman esipuheessa: "maa, jonka teollisuus on vähemmän kehittynyt, näkee kehittyneemmässä yhteiskunnassa vain oman tulevaisuutensa kuvan"⁷.

Smith uskoi yhtä lailla yhteiskuntamuotojen evolutiiviseen järjestykseen. Kuten Marxin, Smith uskoi että tuotannon ja vaihdon muodot määrittävät yhteiskuntamuotoa. Smithin mukaan voidaan havaita yhteiskuntamuotojen kehitys metsästäjä-keräilijöistä maanviljelysyhteiskuntiin ja lopulta kauppaa käyviin yhteiskuntiin. Tämä muutoksen lainalaisuus oli yhteiskuntien rakenteessa tai

"luonnossa": Smith korosti, että materiaalisen puutteen ja alhaisella kehitystasolla olemisen syy on talouden luonnollisen kehityksen keinotekoinen rajoittaminen⁸.

Tietysti ajattelumalli oli sikäli hankala, että on vaikeaa ajatella mitään luonnonlainomaista muutosta, joka pakottaisi kansat omaksumaan tietyt teknologian, tieteen ja sosiaalisen organisaation mallit. Vanha metafyyminen uskomusmalli siis jatkoi elämäänsä. Eri kansoja katsottiin ohjaavan sellaisen lainalaisuuden, joka ei vielä kädessä palautunut ihmisten kokemuksiin. Kyseessä oli enemmän historian laki.

Kehitys biologisena metaforana

Tuohon aikaan myös edistyksestä puhuminen muuttui puheeksi kehityksestä. Tämä käsitteellinen siirtymä on olennaisempi kuin miltä saattaisi äkkiä vaikuttaa - käsitteiden metaforisella luonteella on merkittävä ajattelua ohjaava vaikutus. Edistys luo mielikuvaa ainoastaan parempaan päin menemisestä ja kantaa tilallista metaforaa "eteenpäin". Kehitys-käsitteen alkuperä sen sijaan on biologiassa, tieteellisessä välttämättömyydessä.

Kehitys viittasi esidarwinilaisessa biologiassa lajille ominaiseen muutokseen. Jokaisella lajilla katsottiin olevan olemuksellinen kaava jonka mukaan kaikki tuon lajin yksilöt muuttuvat. Biologia etsi siis satunnaisuusien seasta muutoksen lajityypillisiä lainmukaisuuksia. Vaikka biologia tieteenä on muuttunut evoluutioteorian synnyn myötä, kehityksen käsite kantaa edelleen vanhoja metaforisia merkityksiään. Lapsi kehittyy aikuiseksi, toukasta kehittyy perhonen. Kun yhteiskuntien ajatellaan kehittyvän, niistä puhutaan ikään kuin niihin olisi rakennettu sisään samanlainen olemuksellinen ja luonnonlainomainen muutoksen logiikka.

Onkin syytä pohtia, minkälaisia mielikuvia kehityksen biologiseen käsitteeseen sisältyy. Näitä voidaan erotella esimerkiksi seuraavat: vaiheittaisuus, peruuttamattomuus, jatkuvuus ja kumulatiivisuus. Vaiheittaisuus tarkoittaa, että muutoksen täytyy tapahtua tietyssä järjestyksessä -

muutos noudattaa selvää logiikkaa ja lopputulos on eräällä tavalla läsnä jo alussa. Peruuttamattomuus tarkoittaa, että saavutetulta kehityksen tasolta ei ole mahdollista palata edelliselle. Jatkuvuus tarkoittaa, että tietyssä vaiheessa oleva olento on aina matkalla kohti seuraavaa vaihetta. Suuretkin muutokset ovat osa jatkuvuuden logiikkaa - asioiden ulkomuoto voi muuttua, ei niiden olemus. Kumulatiivisuus tarkoittaa, että uusi kehityksen vaihe on aina parempi ja täydellisempi kuin edellinen. Siihen on sisäänrakennettu edellisen vaiheen olemukselliset piirteet, uusilla ominaisuuksilla täydennettynä.⁹

Biologian kontekstissa nämä käsitteen piirteet tuntuvat varsin järkeenkäyville. Mutta mitä ne tarkoittavat yhteiskunnalliseksi muutokseksi ymmärrettyinä? Miten yhteiskunnallisesta kehityksestä puhuttaessa yhteiskunnallinen muutos jäsentyy? Kuten todettua, kehitys käsitteenä viittaa johonkin lainomaiseen, ennalta tiedetyn kaavan mukaan muuttuvaan. Niinpä yhteiskunnallisena käsitteenä "kehitys" viittaa siihen, että tulevaisuus ja historia on kirjoitettu sisään samaan kaavaan: katsomalla edellä olevia yhteiskuntia voimme ennustaa, minkälaisiksi perässä tulijat muuttuvat. Maatalousyhteiskunnasta ikään kuin *täytyy tulla* teollisuusyhteiskunta, teollisuusyhteiskunnasta ikään kuin *täytyy tulla* informaatioyhteiskunta. Näkökulma, jonka metafora häivyttää, on tosiasia, että kaikki yhteiskunnalliset muutokset perustuvat toimiin, jotka voitaisiin myös *jättää tekemättä*.¹⁰

Yhteiskunnallisen ja biologisen kehityksen välillä on kuitenkin yksi merkittävä ero. Biologiasta puhuttaessa kehitys viittaa kaavaan, jonka mukaan tietyn lajin olento ensin kasvaa ja vahvistuu, mutta lopulta tietysti myös surkastuu ja kuolee. Kuitenkaan valistuksen yhteiskuntien lineaariseen edistysuskoon tällainen elämän ja kuoleman sykli ei luonnollisestikaan sovi. Kehitys yhteiskunnallisessa mielessä synnyttääkin mielikuvan ikuisen nuoruuden ajasta, jatkuvan kasvun todellisuudesta. Tämä on erityisen hyvin nähtävissä taloudellisen kasvun ajatuksessa. Talouskasvun ajatellaan olevan yhteiskunnallisen kehityksen olennainen tekijä, ja kasvun ajatellaan voivan jatkua periaatteessa rajatta.

Tietysti jatkuva kehitys ja kasvu ovat paitsi biologian, myös talouden ja muun yhteiskunnallisen

toiminnan mielessä looginen ja käytännöllinen mahdottomuus. Tällainen ajatus kuitenkin syntyi, kun lineaarinen edistysusko ja biologinen kehityksen idea sovitettiin yhteen. Voi tietysti ajatella, että sykliset biologian teoriat ovat oikeassa: ennemmin tai myöhemmin myös länsimaisille valistuksen yhteiskunnille koittaa vanhuuden, rappeutumisen ja tuhon aika. Kuitenkin parempi johtopäätös lienee se, ettei metafora ole erityisen osuva.

Talous ja paratiisi

Kaikkien "klassisten" yhteiskunnallisen kehityksen teorioiden perusmallina voidaan pitää sitä, että kehityksen katsotaan niissä johtavan jonkinlaiseen lopulliseen, pysyvään harmonian tilaan. Tämä oli yhteistä sekä varhaisille liberalistisille että marxilaisille teorioille, sekä useille muille kehitysteorian varianteille. Liberalistit uskoivat "korkeimpaan" kaupan yhteiskuntaan, marxilaiset sosialismiin, jossa luokkaristiriidat olisivat kadonneet. Harmonian tila oli näissä teorioissa vaurauden tila, mutta myös ristiriidattomuuden tilaa, tilaa jossa sosiaalista olemista eivät enää leimaisi konfliktit.

Mistä siis länsimaiseen ajatteluun syntyi tämä usko ja mikä piti sitä yllä? On huomattava, että tällaisten teorioiden perusmalli noudattaa kaavaa, jota usein sanotaan draaman kaareksi: alkuharmonia järkkyy ristiriidan ilmaantuessa, minkä jälkeen asiat jälleen korjaantuvat - eri ristiriidan vaiheiden kautta - loppuharmoniaksi. Loppuharmonia on erilainen tila kuin alkuharmonia, mutta harmonia joka tapauksessa.

Kenties havainnollinen esimerkki tästä on 1900-luvun kenties merkittävin taloustieteilijä John Maynard Keynes. Teoksessaan *Essays in persuasion* Keynes kirjoitti, että saavutettuaan vaurauden tilan ihmiskunta pystyisi irtautumaan "pseudomoraalisista periaatteista", jotka ovat riivanneet ihmisiä satojen vuosien ajan. Keynes katsoi, että matkalla kohti vaurautta ihmiskunnan todelliset ja alkuperäiset hyveet ovat kääntyneet ylösalaisin.¹¹ Tunnelin päässä oli kuitenkin valoa: lopullisen kehityksen ja vaurauden koittaessa ihmiset voisivat taas palata todelliseen moraaliseen elämään. Ennen tätä olisi kuitenkin kestettävä esimerkiksi rakkautta rahaan itseisarvona ja vastaavia paheita.

Tämän ajatusmallin ymmärtämiseksi on syytä huomata, että länsimainen kulttuuri on vuosisatojen ajan ollut ensi sijassa kristillinen. Monet ajattelumallit joita länsimainen kulttuuri on kantanut ja kantaa edelleen, nojaavat kristilliseen mytologiaan. Uuden ajan alun teoreetikot nojasivat pitkälti keskiajan skolastikoilta lainattuun ideaan luonnontilasta. Taustalla oli raamatullinen ajatus paratiisista ja syntiinlankeemuksesta. Kulttuurin ajateltiin syntyneen paratiisin viattomuuden kadotessa ja siitä seuraavista käytännöistä, esimerkiksi omaisuuden synnystä. Ristiriitojen ja itsekkyyden ajateltiin syntyneen samalla.

Voikin ajatella, että "klassinen" yhteiskunnallisen kehityksen idea perustui pitkälti alitajuiseen paratiisin tavoitteluun. Ihmisten konfliktit täytyisi saada lakkaamaan ja tämä onnistuisi helpoiten tuottamalla niin paljon, että erilaiset halut eivät pakottaisi ihmisiä keskinäiseen kamppailuun. Ihmiskunta siis etsi paratiisin kadotettua harmoniaa - vaikka luultavimmin talouden teoreetikoille tämä oli alitajuinen ajatus, jonka ekplisiittistä muotoilua he todennäköisesti olisivat vastustaneet.

Erilaiset poliittiset utopiat ovatkin uuden ajan alusta saakka pyrkineet kuvaamaan tietynlaista lopullista ristiidatonta tilaa. Niissä on luotu kuvauksia siitä, minkälainen olisi täydellinen yhteiskunta. Mutta kyse ei ole pelkästään kuvittelusta, vaan kehityksen päämäärän artikuloimisesta. Kehityksen idea ylipäänsä sai mielekkyyden lopullisen tavoitteen kuvailuista. Tähän pyrkivät erilaiset utopiat Francis Baconin Uudesta Atlantiksesta Karl Marxin Kommunistiseen manifestiin¹². Kehityksellä täytyi olla päätepiste, kuten Augustinuksen kuvitteleva Jumalan valtakunta. Utopioissa artikuloitui kehityksen päätepiste ja harmonian tila.

Itä ja länsi

Lähes koko 1900-luvun ajan maailmaa hallitsi vastakkainasettelu läntisen ja itäisen poliittisen blokin välillä. Kommunismi ja markkinatalous näyttäytyivät kahtena poissulkevana vaihtoehtona, ja poliittisen järjestelmän valinnassa oli kyse valinnasta näiden kahden välillä. Vaikka molempien

yhteiskuntamallien julkilausutuissa ideologioissa ja tavoitteissa oli aina välimatkaa todellisuuteen, on mielenkiintoista havainnoida mallien ideologisia perusteluja.

Kenties merkittävin ideologinen kamppailu näiden kahden mallin välillä oli väittely siitä, kumpi malli oli taloudellisesti tehokkaampi. Vielä 1960-luvulla Neuvostoliitossa uskottiin yleisesti, että itä ohittaisi lännen taloudellisesti. Molemmat nojasivat samanlaiseen edistysuskoon: kyse oli siitä, kumpi malli johtaisi vaurauden ja ristiriidattomuuden utopiaan nopeammin - tai ylipäätään. Taustalla oli deterministinen kehitysajattelu, jossa kaikkien maiden oletettiin olevan matkalla kohti samaa päätepistettä. Ideologinen ristiriita koskikin lähinnä sitä, kumpi malli todella on edellä ja kumpi harhapolulla.

Kuten todettua, teorioiden tyyppimalli oli yhteiskuntien kehityspolku, jossa ensin ihmiset elävät alkeellisessa ja perinteisessä yhteisössä, ja nousevat sen jälkeen erilaisten vaiheiden jälkeen historian päätepisteeseen. Kaikki kansat kulkevat tämän saman muutoksen polun vaiheet samassa järjestyksessä, kukin eri vauhtia.¹³ Teoriamalliin kuuluu, että alkuperäinen primitiivinen yhteisö oletetaan harmoniseksi ja ristiriidattomaksi. Kun kuitenkin muutosprosessi väistämättä ennemmin tai myöhemmin käynnistyy, on tavoitteena jälleen löytää uusi harmonia, joka koittaaakin "historian lopussa". Sosialismi tai korkean massakulutuksen yhteiskunta kuviteltiin ristiriidattomiksi vaurauden tiloiksi.

Amerikkalaiset teoreetikot näkivät loppupisteeksi "korkean massakulutuksen yhteiskunnan", neuvostoliittolaiset sosialismin. Kuitenkin mielenkiintoista on, että malliltaan ne olivat kovin samanlaisia: deterministisiä ja evolutionistisia. Niissä pyrittiin löytämään yhteiskuntien muutokselle talouden rakenteista johdettuja lainomaisia muutoskaavoja.

Marxilaisen teorian piirissä uskottiin, että sosialismi merkitsisi ihmisten huomattavaa rikastumista. Siksi kapitalismia tarvittiin ehdottomasti välivaiheena. Kapitalismin kumoutuessa työläiset saisivat enemmän vaurautta, mutta tämän edellytyksenä oli, että tuotannolliset voimat olisivat jo huomattavan kehittyneet. Marxilaisen kielikuvan mukaan vallankumouksen oli tarkoitus toimia

"kättilönä", kun kapitalistisessa yhteiskunnassa idullaan oleva sosialismi oli "työntymässä ulos"¹⁴. Tähän ajatukseen nojautuen Lenin kirjoitti, että kapitalismilla oli välttämätön ja tärkeä rooli sosialismin synnyssä Venäjällä - kapitalismin kehittyminen sai Venäjän historian kiittämään eteenpäin "veturin lailla", kohti sosialistista utopiaa¹⁵.

Jo 20-luvulla virallisessa neuvostoliittolaisessa kirjallisuudessa esiintyi "kehityksen sosialistisen polun" käsite. Toisin sanoen: kehitys oli päämäärä, sosialismi päämäärään tavoitteluun sopivimmaksi katsottu polku - eli menetelmä. Usko lopulliseen vaurauden utopiaan on ollut läsnä sosialismin teoriassa myös Neuvostoliiton ulkopuolella. Esimerkiksi Kiinassa Deng Xiaoping vetosi vetosi siihen, että sosialismi tarkoittaa rikkautta. Dengin mukaan on tarpeetonta "keinotekoisesti padota" tuotantovoimia.¹⁶

Pohjimmiltaan siis idän ja lännen ideologioissa olikin paljon yhteistä. Niillä oli yhteinen vaurauden utopia, ja erilaiset "polut" tämän utopian tavoitteluun. Neuvostoliiton propaganda alkoikin menettää uskottavuuttaan, kun sen taloudellinen tuottamattomuus kävi ilmeiseksi: luvattu paratiisimainen sosialismi häipyi tavoitteena yhä kauemmaksi näköpiiristä. Mutta myöskään markkinatalous ei ole kyennyt hävittämään yhteiskunnallisia ristiriitoja - päinvastoin, monet ristiriidat ovat hyvin kärjistyneitä tänä päivänä - eikä tyydyttämään kaikkien ihmisten perustavimpiakaan tarpeita. Kehityksen lupaus on kadonnut molemmilta.

Determinismi ja politiikka

Kuten jo valistusajan ajattelijoilla, jotka pohtivat miten "pysähtynyt" keskiaika sopi yhteen jatkuvan edistyksen idean kanssa, myös erilaiset kehityksen teoreetikot joutuivat pohtimaan maailmansotien kaltaisia oikkuja. Hekin päätyivät ajattelemaan, että sodat eivät muuta keskeistä kaavaa. Kehityksessä saattoi olla erilaisia sivupolkuja, mutta peruskaava on sama. Katastrofien mahdollisuus ohitettiin jonkinlaisen "väärän modernin" kuvauksena.

Tietysti erilaiset historianfilosofiset teoriat ovat aina metafysisiä. Niiden ongelma on aina se, että tulevaisuutta koskevat kaavat ovat väistämättä spekulointia. Tämä on "teorian ja profetian rajamaastoa", kuten Gilbert Rist asian ilmaisee¹⁷. Koska tulevaisuutta ei ole koskaan ennalta kirjoitettu, historiaa tutkimalla sitä ei voi varmasti ennustaa. Niin kauan kun ihmisillä on mahdollisuus valita toisin, ja niin kauan kun sosiaalisessa vuorovaikutuksessa vallitsee aitoa satunnaisuutta, yhteiskunnallisen kehityksen teoriat ovat myös profetiaa. Mikään luonnonlaki ei pakota yhteiskuntia modernisoitumaan.

Eri asia kuitenkin on se, uskovatko ihmiset yhteiskunnallisen muutoksen väistämättömään päätepisteeseen ja lainomaiseen kaavaan. Tällainen usko vaikuttaa nimittäin runsaasti käsityksiin poliittisesta toiminnasta. Jos jonkin kansan nähdään olevan joka tapauksessa kehittymässä tietyn logiikan mukaan, tätä "väistämätöntä" prosessia voidaan nopeuttaa erilaisilla teollistamishankkeilla, jotka aina eivät ole kohteilleen miellyttäviä. Kun omaksutaan paradoksaalinen usko siihen, että kehitys on determinististä mutta sitä voidaan silti ohjata, "kehityksen" ideasta tuleekin vallan välikappale: jos joku taho on edellä, hänellä on mahdollisuus kertoa muille, mitä edellä oleminen pitää sisällään ja miten siihen voi päästä. Tämä selittää osaltaan kylmän sodan kahden blokin kummallista teoreettista kiistaa siitä, kumpi on todella löytänyt *poliittisen* tien *väistämättömään* tulevaisuuteen.

Alikehitys

Usein ensimmäisen ja kolmannen maailman suhteista puhuttaessa esiin nouseva variantti kehityksen ideasta on "alikehityksen" käsite. Kehityksen biologiseen merkitykseen idea alikehityksestä ei kuitenkaan luonnollisestikaan kuulu. Biologinen metafora synnyttää mielikuvan asioista, jotka kehittyvät luontonsa mukaisesti. Alikehitys sen sijaan merkitsee "oikeasta" kehityksestä tai kehityksen normista jäljessä olemista, luonnollisen kaavan rikkomista. Kuitenkin tästä käsitteestä tuli poliittisesti hyvin vaikutusvaltainen 1950-luvulla. Lanseerauksen taustalla oli erityisesti Yhdysvaltain presidentti Harry Trumanin kuuluisa "point four" -puhe, jossa hän viittasi

köyhydessä eläviin "alikehittyneisiin kansoihin". Tämä oli modernin kehitysavun lähtölaukaus. Länsi otti tehtäväkseen auttaa kehitysmaita vaurastumaan. Samalla kehityksen käsitteen paradoksaalinen kaiku kasvoi: kehitys oli sekä väistämätön muutoslogiikka että normi.

Alikehityksen käsitettä on kritisoitu myöhemmin paljon, ja se onkin hiipunut poliittisesti korrektista standardikäytöstä. Alikehityksen käsite kantaa sisällään ajatusta, jonka mukaan alikehittyneet ovat poikkeama normista, joka on yhdysvaltalaisen keskiluokan elämäntapa. Ongelmien syyt myös käsitteen myötä helposti paikantuvat "alikehittyneisiin" itseensä eikä esimerkiksi kansainvälisiin taloudellisiin järjestelyihin tai kolonialismin perintöön. Käsite oli lännelle erityisen "käyttökelpoinen" siksi, että kolonialismin historia saatiin näkymättömäksi sen avulla. Samalla hyvin erilaiset maat ja alueet voitiin niputtaa samaan kategoriaan taloudellisten indikaattoreiden perusteella, joita siis oletettavasti pidettiin ratkaisevina.

Siirtämällä käsitteellisen huomion valtioiden kehitysasteisiin Lännen johtajat kykenivät siis ikään kuin määrittelemään kolonialismin historian olemattomaksi. Valtioiden järjestelmä lähti "puhtaalta pöydältä". Kaikki valtiot olivat periaatteessa tasa-arvoisia toimijoita, mutta ne olivat eri kehitysasteella. Näin kehitys näyttäytyi ikään kuin valtioiden "luonnollisena" ominaisuutena, vaikka käytännössä sillä tarkoitettiin talouden tilaa, joka oli tyypillisesti seurausta kolonialismin aikaisesta väkivaltaisesta rikkauksien siirrosta Pohjoiseen. Alikehityksen idean kautta vanha kolonialistinen hallinta saattoi myös jatkaa olemassaoloaan tasa-arvoisemman yhteistyön kaavussa. Villien sivilisoinnista tuli tieteellistä yhteiskuntasuunnittelua ja poliittisesta hallinnasta asiantuntija-apua, mutta lopulta paljon harvemmat asiat muuttuivat, kuin miltä äkkiseltään vaikuttaisi.

Kaiken kaikkiaan kehityksen ensimmäisinä vuosikymmeninä kehityssponnistelut keskittyivät suuriin infrastruktuurihankkeisiin kehitysmaissa. Monet näistä projekteista olivat kiistanalaisia ja herättivät paljon paikallista vastustusta. Kuitenkin tuon ajan kehittäjät uskoivat ilmeisen vilpittömästi siihen, että projekteissa oli kyse ainoastaan "historian kiihdyttämisestä". Kehitysmaat päätyisivät väistämättä samanlaiseen todellisuuteen kuin rikkaat maat, siihen liittyvine hyvine ja huonoine puolineen. Kysymys oli ainoastaan, kuinka pian tämä tapahtuisi.

Alikehityksen ideassa mielenkiintoista oli sen nopea lanseeraus. Vielä 1940-luvulla ainoa merkitys joka englannin kielessä tunnettiin termille "underdeveloped" koski valokuvausfilmiä. Vuosikymmen myöhemmin suuri osa alikehittyneiksi määritellyistä kansoista oli omaksunut tämän uuden identiteettinsä.¹⁸ Alikehitys nimenomaan identiteettinä on erityinen ilmiö: ihmiset saatiin omaksumaankuva itsestään sen mukaan mitä he eivät ole tai mitä heiltä puuttuu.

Juuri alikehityksen identiteettiä on, ehkä paradoksaalisestikin, pidetty usein alikehityksen nimenomaisena syynä. Kun ihmiset omaksuvat käsityksen itsestään ja toisista, jonka mukaan ulkoapäin tulevat asiantuntijat tietävät aina paremmin, miten asiat tulisi tehdä, tuloksena on usein yhteiskunnallinen passiivisuus. Toisaalta alikehityksestä on myös pyritty eroon tuomalla erilaisia kehityksen teknologisia symboleja rikkaista maista. Tietokoneet ja modernit lentokentät usein näyttävät länsimaiseen silmään kehityksen saarekkeilta köyhyydenkin keskellä. Kuitenkin usein tällaisilla asioilla ei ole köyhyyden kannalta juuri mitään tekemistä - pikemmin ne aiheuttavat "alikehittyneiden" jatkuvan dilemman, miten saada kallista teknologiaa tuotua viemällä maataloustuotteita ja raaka-aineita.

Kehitys, talous ja hyvinvointi

Pikku hiljaa, deterministisen uskon hiipuessa, kehitys on yhä jäsentynyt enemmän politiikkana ja yhä vähemmän lainomaisena yhteiskuntateorianana. Ennen kaikkea keskeiseen rooliin on noussut - tai keskeisessä roolissa pysynyt - talouden kasvu. Kehitys on ymmärretty tuotannon jatkuvana kasvuna. Aikaisemmin tuotannolla ymmärrettiin lähinnä teollisuustuotantoa, jota mitattiin eri tuotteiden tuotantovolyymilla. Kuitenkin 1930-luvulla kehitetty bruttokansantuotteen (BKT) käsite on nykyisin ylivoimaisesti yleisin talouden tason mittari. BKT:n uutuus oli, että taloudelliseen tuotantoon lasketaan sisään paitsi tavaratuotanto, myös palvelut. Erilaisten palvelujen kauppa ja sitä kautta eri sosiaalisen elämän muotojen valuminen talouden piiriin onkin talouskasvun keskeinen osa tänä päivänä.

Taloukasvuprojektiin sisältyvä uskomus on ollut, että taloukasvu näkyy, joko suoraan tai välillisesti, ihmisten hyvinvointina. Tämä voi siis merkitä kahta eri asiaa. Joko tulojen kasvun ajatellaan sinänsä luovan hyvinvointia - kevyempää elämää, enemmän itsetoteutusmahdollisuuksia ja niin edespäin. Tai taloukasvun voidaan ajatella heijastuvan valtioiden nousevina verotuloina, jolloin erilaisia "hyvinvointipalveluja", kuten kouluja ja sairaaloita, saadaan enemmän ihmisten ulottuville.

Tämä ajatustapa on kuitenkin vain teoria taloukasvun ja hyvinvoinnin suhteesta. Se ei tarkoita, että talouden kasvu ja hyvinvointi olisivat synonyymisiä, tai että seuraussuhde olisi automaattinen. Pikemmin näyttää siltä, että tänä päivänä talouden tason suhde ihmisten hyvinvoinnin kokemukseen on epäselvempi kuin aikaisemmin. Tietyssä mielessä tätä voi pitää kehitysajattelun murtumana - jos lähdetään siitä, että "kehityksen" kova ydin on aina ollut usko yhtälöön "kehitys=taloukasvu=hyvinvointi".

Tämän "yhtälön" pohjalle onkin rakennettu kaksi toisen maailmansodan jälkeistä suurta yhteiskunnallista projektia. Nämä olivat hyvinvointivaltio Euroopassa ja kehitysapu Etelän maissa. Molemmat projektit lähtivät siitä, että erilaisilla poliittisilla interventioilla talouden kasvua voidaan paitsi kiihdyttää, myös ohjata niin että tuloksena on yleinen hyvinvointi. Kehitysajattelun murtuma näkyykin siinä, että talouden kasvun ensisijaisuus on edelleen poliittisella agendalla, mutta hyvinvointivaikutukset ovat epäselvempiä. Hyvinvoinnista on tullut toivottava lisä ja taloudesta itsetarkoitus, siinä missä aikaisemmin talouden ajateltiin olevan väline hyvinvoinnin tavoitteluun.

Kehitys tänään

Tänä päivänä myös usko siihen, että valtioiden kehityksellä olisi väistämätön päätepiste, on romahtanut. Kehityksen käsite jatkaa kuitenkin elämäänsä. Vaikka emme usko, että esimerkiksi kehitysmaat näkisivät rikkaissa maissa oman tulevaisuutensa väistämättömän kuvan, politiikkaa

ohjataan ikään kuin näin olisi. Kehitysmaatutkija Gilbert Rist kutsuu tätä "as if", "ikään kuin" -politiikaksi¹⁹. Toimimme siis *ikään kuin* köyhät maat jonakin päivänä voisivat ottaa kiinni rikkaat maat taloudellisesti, *ikään kuin* kansainväliset velat jonakin päivänä maksettais, ja *ikään kuin* talouskasvu jonakin päivänä voisi tuoda työtä kaikille. Ikään kuin -politiikan menestyminen osoittaa, että taustalla on historiallisesti voimakas ajatusmalli, josta kulttuurissamme tahdotaan pitää vähintään alitajuisesti kiinni. Nykypolitiikassa onkin tyypillistä vedota esimerkiksi siihen, että kaupan esteet estävät eri ihmisryhmiä vaurastumasta. Tuotantovoimien kasvulla on ajatusmallin mukaan luonnollinen järjestyksensä, ja erilaiset keinotekoiset esteet tulisi poistaa.

Kehityksen käsitteeseen on sisäänrakentunut historianfilosofinen olettaus, jonka mukaan maailma todella on matkalla kohti kehittynyttä tilaa. Nykyajan globalisoituneessa taloudessa tämä näyttää luonnollisesti haaveelta. Kuitenkin kehityksen ylläpitämistä pidetään olennaisena. Voikin sanoa, että kehityksen idea on muuttanut muotoaan tavoitteesta prosessin ylläpitämiseksi. Talouden kasvulla ei tavoitella mitään tiettyä riittävän suuren taloudellisen vaihdon tilaa, vaan talouskasvua pyritään pitämään yllä.

Yhä olennaisemmaksi kysymykseksi samalla nousee, kenellä on valta määritellä kehityksen sisältö. Eurooppalaiset ovat tottuneet jäsentämään länsimaisen todellisuuden kehityksen malliksi. Taju siitä, ettei eurooppalainen elämäntapa ole globalisoitavissa, on vaikuttanut kehityksen käsitteen sisältöön hämmentävän vähän. Onko kehityksen käsite siis liiaksi historiaansa sidoksissa oleva käsite, tai olennaisesti valtakäsite? Jotkut niin sanotun "post-development" -koulukunnan teoretikot ovatkin esittäneet, että koko käsitteestä olisi syytä luopua²⁰. Erityisenä ongelmana näyttää olevan, että kehityspuhe on pohjimmiltaan virittynyt, ikään kuin kehityksellä olisi jokin lopullinen, saavutettavissa oleva globaali tavoite.

Ongelmana on juuri se, että Smithin ja Marxin teorioiden myötä syntynyt taloudellinen käänne on voimistunut 1900-luvun lopulla entisestään. Vaikka eurooppalainen edistysusko syntyi uskona kulttuurin, tieteen ja moraalin jatkuvaan edistykseen, bruttokansantuotemittari on ohittanut tämän uskon jo aikaa sitten. Kehitys samaistuu hyvin helposti talouden kasvuun, vaikka kasvun

oletetaankin usein parantavan muita elämän laadun mittareita.

Globalisoituvan talouden aikakaudella on myös entistä vaikeampaa väittää, että eri maat, kulttuurit tai kansat olisivat suljettuja yksiköitä, jotka kaikki kehittyvät kohti samaa päätepistettä. Myös köyhyys on tänä päivänä mielekkäämpää ymmärtää pikemmin tiettyjen poliittisten prosessien ja päätösten tulokseksi kuin "alkuperäiseksi alikehitykseksi". Muualla tehdyt päätökset vaikuttavat maiden "sisäiseen historian kulkuun" huomattavasti, muutenkin kuin niiden asemaan kehityksen lineaarisella janalla.

Alikehityksen identiteetti on kuitenkin lyönyt vahvasti läpi koko maailmassa. Monissa köyhissä maissa Eurooppa näyttäytyy paratiisina, joka on onnistunut voittamaan niukkuuden ja konfliktit, samaan aikaan kun sosiaaliset ristiriidat kärjistyvät Euroopan sisällä entisestään. Kehitys on ollut koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan suuri lupaus, jota ei ole lunastettu, eikä ilmeisesti tulla lunastamaankaan. Päin vastoin: tuloerot ovat revenneet koko kehityksen ajan entistä suuremmiksi. Mielikuvat eivät kuitenkaan ole kadonneet mihinkään.

Samaan aikaan kun globaalin vaurauden ja harmonian tavoite näyttää karkaavan yhä kauemmaksi, kehityksen idea on murtumassa eurooppalaisessa kulttuurissa toisellakin tapaa. Eurooppalaista historiaa valistuksen ajoista jäsentänyt optimismi on katoamassa. Ympäristötuhot, hyvinvointivaltion rapautuminen ja tuloerojen kärjistyminen ovat saamassa ihmisiä uskomaan, että historia ei kulje kohti parempaa todellisuutta - automaattisesti tai politiikan ohjaamana. Kehityksen idea on ollut paitsi yhteiskunnallinen käsite, myös historiaa ja aikaa kulttuurissamme jäsentävä ajatusmalli. Kehityksen lupauksen katoaminen voi merkitä käännekohtaa historian jäsentämisessä: historian kulun moraalista suuntaa ei kenties pystykään ennakoimaan.

Kirjoittaja on filosofian maisteri ja toimii tutkijana Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella

Kirjallisuus:

Augustine: *The city of god*. Hammondsworth: Penguin books 1984.

Bacon, Francis: *The new atlantis*. New York: Dover publications 2003.

Cohen, G.A.: *If you're an egalitarian, how come you're so rich?* Cambridge, MA: Harvard University press 2002.

Deng Xiaoping: *Make a success of special economic zones and open more cities to the outside world*. <http://english.peopledaily.com.cn/dengxp/vol3/text/c1180.html> (Deng, collected works vol III).

Esteva, Gustavo: *Development*. Teoksessa Wolfgang Sachs (ed.): *The development dictionary*. Lontoo & New York: Zed books 1992.

Hegel, G. W. F.: *Järjen ääni. Hegelin historianfilosofian luentojen johdanto*. suom. Mauri Noro. Helsinki: Gaudeamus 1978.

Honneth, Axel: *Is universalism a moral trap? The presuppositions and limits of a politics of human rights*. Teoksessa James Bohman & Matthias Lutz-Bachmann (eds.): *Perpetual peace. Essays on Kant's cosmopolitan ideal*. Cambridge, Massachusetts: MIT press 1997.

Keynes, John Maynard: *Essays in persuasion*. New York & Lontoo: W.W. Norton 1930.

Lenin, Vladimir Iljits: *The history of capitalism in Russia*. Moskova: Progress 1964.

Lummis, C. Douglas: *Radical democracy*. Ithaca: Cornell University press 1996.

Marx, Karl & Engels, Friedrich: *Pääoman ensimmäisen osan ensimmäisen saksankielisen laitoksen alkusanat*. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels: *Valitut teokset kolmessa osassa, osa II*. Moskova: Kustannusliike edistys 1970.

Marx, Karl & Engels, Friedrich: *Kommunistinen manifesti*. Suomentaneet Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Tampere: Vastapaino 1998.

Nisbet, Robert: *History of the idea of progress*. Lontoo: Heinemann 1980.

Rist, Gilbert: *History of development from western origins to global faith*. Lontoo: Zed books 1997.

Rostow, W.W.: *Stages of economic growth. A non-communist manifesto*. Cambridge: Cambridge university press 1961.

Smith, Adam: *An inquiry into the origin and causes of the wealth of nations*. New York: Random house 1994.

Viitteet:

-
- 1 Tämä katsausartikkeli pohjautuu osiin lisensiaatintyöstäni (Eskelinen 2005)
 - 2 Erotan käsitteellisesti edistysuskon ja kehityskon, joista jälkimmäiseen palaan myöhemmin
 - 3 Augustine 1984; 392
 - 4 Leibniz: Differentiaalilaskuista; viite 139, viitattu Rist 1997; 37
 - 5 Hegel 1978; 29-30
 - 6 Honneth 1997;161
 - 7 Marx & Engels 1970; 75
 - 8 Smith 1994; 407-412
 - 9 Rist 1997; 27
 - 10 Lummis 1996; 63
 - 11 Keynes 1930; 365-367
 - 12 Bacon 2003, Marx & Engels 1998
 - 13 ks. esim. Rostow 1961; 4-16
 - 14 (ks esim Cohen 2002; 43-44
 - 15 Lenin 1964; 429
 - 16 esim. Deng 1984)
 - 17 (Rist 1997; 93)
 - 18 (Lummis 1996; 59).
 - 19 (Rist 1997; 230)
 - 20 (ks esim Sachs 1999, Esteva 1992)